

The article deals with the process of the introducing elements of health insurance in Galicia during the period of its subjugation to Second Commonwealth. The features of insurance institutions in this area were assigned to the sickness funds that created such as the German system of comprehensive health insurance. The author considers the legal and regulatory framework for health insurance institutions in 1919–1933. The internal structure of sickness funds was described and the basic principles of their work were analyzed by the author. The main advantages and disadvantages of such a system of insurance and its effectiveness in health protecting of the Galician population was analyzed.

Keywords: sickness funds, Galicia, health protection, health insurance.

УДК 94(438):94(477.83/86)“1939–1941”

Мар'яна Мосорко

ЗМІНИ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ПОЛЯКІВ ГАЛИЧИНИ ПІД ВПЛИВОМ НАСАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ МОДЕЛІ (1939–1941 рр.)

У статті здійснено аналіз умов матеріально-побутового життя польського населення Галичини в 1939–1941 рр. Прослідковується вплив політики радянізації на зміни економічного та соціального характеру. Особливу увагу приділено опису житлових умов як міського, так і сільського населення, а також роботі комунальних служб і закладів комунального господарства. Окремим аспектом дослідження є розгляд сфери працевлаштування, пенсійного і соціального забезпечення та медичного обслуговування.

Ключові слова: польське населення, Галичина, радянізація, повсякденне та матеріально-побутове життя.

У сучасній історичній науці дедалі актуальнішим стає дослідження історії повсякдення, невід'ємною складовою якого є матеріально-побутове життя. Актуалізована нами проблема вперше привернула увагу польських істориків. Зокрема, варто відзначити значний вклад у її розробку Г.Мазура¹, об'єктом дослідження якого стала територія Покутського регіону. Частково згадана проблематика знайшла своє відображення в працях В.Бонусяка², А.Гловацького³, Г.Грицюка⁴ та С.Вірського⁵. Однак указана тема майже не висвітлена в сучасній українській історіографії. Виняток становить розвідка дослідників І.Лемка та В.Михалика⁶, яка присвячена повсякденному життю населення Львова. Проблема матеріально-побутового життя поляків інших населених пунктів Галичини потребує подальшої розробки. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в об'єктивному й усебічному аналізі умов матеріально-побутового життя поляків Галичини періоду радянізації 1939–1941 рр.

Вступ радянських військ на територію Західної України 17 вересня 1939 р. ознаменував собою початок якісно нового періоду в житті населення краю. Радянські органи влади одразу ж приступили до перебудови господарського життя відповідно до існуючої в СРСР моделі. Розпочалася тотальна націоналізація, яка поширилася на промислову, торговельну та інші сфери соціально-економічного життя.

Реорганізація господарства Галичини вимагала наявності великої кількості робочої сили. У Радянському Союзі праця вважалась обов'язком кожного громадянина. Головним завданням влади на окупованих територіях стала ліквідація безробіття. Із цією метою створювалися біржі. У листопаді 1939 р. така установа виникла у Львові. Протягом перших 10 днів свого існування вона працевлаштувала понад 1 тис. робітників⁷. Щоправда, ураховуючи факт про чисельність безробітних у 30 тис. осіб, ці показники видавалися мізерними⁸. Однак через порівняно короткий проміжок часу ситуацію вдалося змінити, у зв'язку з чим 31 березня біржа припинила діяльність⁹.

Безробіття було характерним явищем не тільки для Львова, а й інших міст Галичини. Так, у Тернополі його розміри сягали 3 тис. осіб. З метою якнайшвидшого працевлаштування населення було створено Реєстраційне бюро, яке протягом кількох днів свого існування відправило на роботу 660 робітників¹⁰.

Варто зауважити, що безробіття ліквідовувалося не стільки за рахунок відкриття нових підприємств та установ, скільки шляхом упровадження другої зміни на виробництві й створення нових нікому не потрібних робочих місць¹¹, зокрема введення посад чергових на поверхах у готелях, працівників ЖЕКів, агітаторів, організаторів партійної, виховної та культурної роботи тощо¹².

Важливе значення в удосконаленні виробництва мав перехід на 8-годинний робочий день та семиденний тиждень. У Станіславі таке рішення було прийнято 28 червня 1940 р.: “Згідно з постановою Президії Верховної Ради СРСР про перехід на 8-годинний робочий день та семиденний тиждень і про заборону самовільного виходу робітників і службовців з підприємств та установ”. Облвиконком постановляє: “Встановити для міськрад [...] всіх державних і кооперативних установ початок роботи з 9 год. ранку до 17 год. 30 хв дня з перервою на сніданок з 12 до 12 год. 30 хв”¹³. Через кілька днів аналогічну постанову прийняла Львівська міська рада.

Наступним кроком радянської влади стало запровадження суворої дисципліни на виробництві, яка “прив’язувала” робітника до місця праці й карала за запізнення або неявку на роботу без поважної причини. Підтвердження цьому знаходимо на шпальтах газет: “... Ласійчук 29 червня [1940 р.] зробив прогул, Корбутяк 8 липня запізнилася на 50 хв., а Гершкович 4 липня не вийшла на роботу. За це суд засудив порушників трудової дисципліни на виправно-трудова роботи: Ласійчука – на 4 місяці з відрахуванням 15% зарплати, Корбутяк – на 3 місяці з відрахуванням 20% зарплати, Гершкович – на 3 місяці з відрахуванням 15% зарплати”¹⁴. Аналогічні повідомлення містилися на сторінках львівських періодичних видань: “... Виїзна сесія народного суду II дільниці Шевченківського району міста Львова розглянула справу про порушення трудової дисципліни. На лаві підсудних – ремісничий робітник М.М.Конік. 8 липня він зробив прогул. Його засуджено до 6-ти місяців поправно-трудова робіт з відрахуванням 15% зарплати на місяць”¹⁵.

В умовах начебто ліквідації безробіття мало місце масове звільнення польських робітників. У складній ситуації опинилися працівники державних установ і так званих вільних професій, представники польської національності. Були позбавлені права працювати судді, прокурори, працівники в’язниць, залізничники, листоноші і всі, хто раніше займав керівні посади. Свої робочі місця втратили також адвокати, лікарі (ліквідовано право до здійснення приватної практики). Їхні посади, не залежно від кваліфікації, займали радянські спеціалісти. Полякам, як правило, залишалися робочі місця біля верстатів, на будівництві, у санітарно-очисних закладах міст тощо.

Під час націоналізації необґрунтовано звільняли з роботи спеціалістів, колишніх власників підприємств. Добираючи кадри, приїжджі уповноважені керувалися насамперед класовим принципом, коли на перше місце ставилися не фахові здібності та компетентність, а пролетарське походження та відповідна громадська активність. Невміння керувати нова адміністрація прикривала понаднормовими роботами, змушувала персонал працювати з порушенням техніки безпеки тощо¹⁶.

29 січня 1940 р. введено в дію законодавство щодо заробітної плати робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, порядок оплати чергових відпусток, роботи в нічний час, понаднормової праці тощо¹⁷. Тоді ж владні структури прийняли резолюцію “Про винагородження і державне суспільне забезпечення працівників підприємств та установ у західних районах СРСР і УРСР”¹⁸. Відповідно до неї середня заробітна плата в 1940 р. становила 331 крб¹⁹. Зрозуміло, що розміри її залежали від типу занять. Так, для прикладу, телефоністка, стенографістка отримували від 200 до 350 крб, бухгалтер – від 300 до 700 крб, інженер – 500–600 крб²⁰.

Основним обтяженням зарплати робітника був податок, обсяг якого визначався постановою від 17 березня 1940 р. Приватні підприємства й ремісники платили ремісничий податок, а фізичні особи – залежно від доходів. Загалом податок мав прогресивний характер.

Люди, які заробляли 150 крб, сплачували стягнення в розмірі 0,8%, 200 крб – 1,35%, 300 крб – 2%, а 1 000 крб і більше – 4,2%²¹.

У перші місяці окупації в найважчому становищі перебували пенсіонери. Вони хоча й були офіційно зареєстровані, але жодних виплат не отримували. Тільки 14 грудня 1939 р. було прийнято постанову про виплату пенсії пенсіонерам Західної України в її довоєнних розмірах. Умовами отримання останньої вважалися трудовий стаж і вік (жінки 20 років стажу і вік 55 років, чоловіки – відповідно 25 і 60 років). До робочого зараховувався стаж як постійних, так і сезонних місць роботи.

Значних змін зазнала сфера соціального забезпечення населення. Виплати у зв'язку з інвалідністю надавалися чоловікам і жінкам, які пропрацювали щонайменше відповідно три і два роки. Максимальна пенсія для інвалідів першої групи становила 100% від їхнього колишнього заробітку, а для третьої групи – 33%. Загалом розмір допомоги складав 50–60% від останнього доходу²². Було організовано 67 будинків інвалідів, у яких перебувало майже 3,6 тис. дорослих і 150 дітей²³. 16 таких закладів функціонувало у Львові. Тут же діяв будинок для дітей-інвалідів²⁴. В усіх обласних центрах відкривалися сирітські притулки. Станом на 1 січня 1941 р. у межах Галичини функціонувало 68 дитячих будинків із загальним контингентом 5 565 дітей²⁵.

Матеріальне становище польського населення Галичини було порівняно важким. Ліквідація приватної власності спричинилася до виникнення кризової ситуації в галузі торгівлі. Далася взнаки нестача товарів першої необхідності, яка спровокувала виникнення черг. Появившись ще наприкінці жовтня 1939 р., вони залишалися незмінним атрибутом тогочасного повсякдення галичан протягом першої половини 1940 р. Про такий стан речей розповідала мешканка Станіслава К.Каземирчак. 30 листопада 1939 р. вона записала у своєму щоденнику: “... о 2 год. ночі пішла за цукром. До 10 год. вдалося купити півлітри молока, а кілограм цукру та півкілограма гречки придбала тільки о 15 год., простоявши у черзі 13 годин”²⁶.

Дефіцит товарів спричинив до швидкого зростання цін на них. Наприкінці грудня 1939 р. хліб коштував 1,5 крб, цукор – 3,5 крб, молоко – 1,5 крб за літр, яйця – 50 коп. за штуку, чай – 1,5 крб. Трохи дорожчим було м'ясо – 4 крб²⁷. Однак до кінця січня ситуація кардинально змінилася. У шифрограмі НКВД у Станіславі наркому внутрішніх справ СРСР Л.Берії повідомлялося: “... На ринку товарів і продуктів дуже мало, а на те, що є, ціни наростають: молоко 3 рублі літр, масло вершкове 70–80 рублів кілограм, яйця 10–15 рублів десяток, картопля 2 рублі кілограм, кури 60–70 рублів штука, гуси 120–150 рублів штука і т. д.”²⁸. З метою стабілізації цінової ситуації радянські владні структури вдалися до встановлення максимально можливих цін на продовольчі товари. Однак такі дії спочатку не були ефективними. Тільки до кінця 1940 р. цінова ситуація менш-більш стабілізувалася²⁹.

Зі встановленням радянської влади погіршилися також житлові умови. Керуючись ідеєю про необхідність ліквідації будь-яких проявів приватної власності, нові владні структури звернули увагу на націоналізацію житла. Одержавленню підлягали помешкання загальною вартістю від 15 тис. злотих і більше, а також будинки колишніх поміщиків, купців, промисловців, вищих урядовців і деяких інших категорій населення не залежно від їх вартості³⁰.

На підставі рішення Народних зборів Західної України від 28 жовтня 1939 р. на Львівщині за порівняно короткий проміжок часу було націоналізовано 4 тис. житлових будинків³¹. У місті Львові протягом 1939–1940 рр. державною власністю стало майже 2,5 тис. помешкань з 15 578, що існували там³². Аналогічні процеси спостерігалися по всій території Галичини. Зокрема, на Станіславщині до 20 грудня 1939 р. було затверджено список підлеглих націоналізації житлових будинків по кожному повіту області³³. В обласному центрі ще в жовтні 1939 р. з метою підготовки житлових приміщень для новоприбулих зі східних областей УРСР чиновників та військових підготували 200 кімнат. Часто приватні помешкання використовувалися під офіційні державні установи. Для прикладу, у Тернополі обласні та міські організації розмістилися в 135 квартирах³⁴.

Передбачалося, що згоду на націоналізацію будь-якого будинку треба отримати від Політбюро ЦК КП(б)У та РНК УРСР. Однак у процесі здійснення цієї тривалої кампанії проявилися серйозні зловживання з боку урядовців. Численні джерела свідчать, що працівники

райкомів партії і райвиконкомів припускалися порушень, одноосібно вирішуючи питання про націоналізацію житла. Як правило, собі вони вибирали найкращі приміщення³⁵.

Першими від масової націоналізації житлових споруд постраждали представники польської національності, оскільки були власниками добротних помешкань. Підтвердження цьому знаходимо на сторінках спогадів очевидців. Зокрема, мешканець Станіслава Б.Єндрик згадував, що восени 1939 р. його родина отримала наказ якнайшвидше залишити будинок. Вони із сім'єю переїхали в інше помешкання, яке згодом теж змушені були покинути³⁶.

Націоналізовані будинки потрапляли під контроль так званих домоуправ та заселялися представники робітничого класу непольської національності³⁷. Власники націоналізованого житла подавали скарги до органів більшовицької влади про насильство, вчинене над ними. Іноді під час розгляду таких скарг задовольнялися вимоги позивачів. Але ще частішими були випадки, коли будинки й надалі незаконно залишалися в державній власності. Безкарність призвела до того, що у Галичині розпочалося одержавлення навіть невеликих помешкань³⁸.

Окрім житлових приміщень націоналізації підлягали об'єкти комунального господарства. Зокрема, 25 грудня 1939 р. таке рішення було прийнято Тимчасовим управлінням м. Львова. Протягом досить короткого проміжку часу у власність держави перейшли десятки лазень, готелів, магазинів, їдалень, перукарень і навіть міський транспорт.

Ще одним випробовуванням для польського населення Галичини стали так звані квартиранти. Мова йде про направлених зі східних областей УРСР військових і робітників. Останніх радянська влада в примусовому порядку поселяла в будинках місцевих жителів, причому віддаючи їм, як правило, кращі кімнати. Мешканка Львова Я.Дабулевич-Рутковська розповідала, що наприкінці грудня (1939 р.) до них із мамою підселили радянського офіцера. Їм довелося перебратися в маленьку, не зовсім придатну для життя кімнату, у якій не було віконних шиб і температура не перевищувала 5⁰C³⁹.

Щоправда, іноді з новоприбулими вдавалося налагодити нормальні взаємини. Житель Станіслава Т.Ольшанський згадував, що наприкінці вересня до них прийшли працівники НКВД і наказали звільнити дві кімнати будинку для радянського офіцера. Спочатку з ним було важко знайти спільну мову, але згодом, коли приїхала його дружина з дитиною, ситуація покращилася. Мама та батько Т.Ольшанського часто допомагали молодій жінці з немовлям⁴⁰.

Питаннями благоустрою житлових приміщень займалися житлово-комунальні господарства. У містах створювалися спеціальні дільничні комітети, при яких діяли житлова, комунальна, шкільна та санітарна секції⁴¹. Станом на 1940 р. на комунальне господарство західноукраїнських областей було виділено 54 млн крб⁴².

У великих містах Галичини функціонувала система газо-, електро- та водопостачання. Завдяки діяльності газопроводів Дашава – Львів, Калуш – Станіслав забезпечувалася газифікація Львова та Станіслава. Розвиток промисловості вимагав розширення газопровідної сітки. Протягом 1940 р. газ було підведено до фабрик і заводів, готелів, пралень, лазень і житлових будинків⁴³. Однак газифікація, як правило, охопила промислові та громадські заклади. Більшість житлових будинків і надалі грівалася дровами та вугіллям. Щоправда, навіть на таке опалення існував ліміт. Для прикладу, кількість вугілля, яку можна було отримати в Міському відділі опалення Львова, залежала від розміру житлового приміщення. Власник квартири площею до 25 м² одержував 1 т, до 40 м² – 1,5 т, понад 40 м² – 2 т вугілля⁴⁴.

Дещо кращою була ситуація з електро- та водопостачанням. Одним із перших заходів радянських владних структур у цій галузі стало відновлення пошкодженої під час окупації 1939 р. радянськими військами електросітки. Наприклад, станом на квітень 1940 р. у Львові функціонували 2 трансформаторні кіоски, прокладено 13 км нової електролінії, до якої підключили 129 будинків⁴⁵. Крім того, у місті обладнали трасу вуличного освітлення. Зокрема, по вул. Городоцькій, Казимирівській, Замарстинівській були почеплені нові лампи. Аналогічні заходи проводилися і в інших містах. Значна увага приділялась електрифікації містечок. Облкомунгоспи розгорнули роботу зі спорудження нових електростанцій у районах⁴⁶. Тариф на електроенергію становив 20 коп. за 1 квт⁴⁷. Плата за 1 м³ газу 1939 року сягала 22 коп.⁴⁸. Питаннями водопостачання житлових будинків на території Галичини займався Водоканалтрест.

Значну увагу приділяли будівництву каналізації та водостічних споруд⁴⁹. Плату за воду, електроенергію та газ приймали комунальні банки⁵⁰.

По-іншому виглядали житлові умови в сільській місцевості. Основним видом опалення залишилася дрова. Дозвіл на вирубку лісу можна було отримати в сільському комітеті. Електроенергією забезпечувались тільки великі населені пункти сільського типу. У них, як правило, діяла локальна електрична станція, яка могла подати енергію тільки в адміністративні споруди: будинки сільського комітету, міліції, пошти, аптеки, кабінети лікарів тощо⁵¹. Селяни для освітлення власних помешкань користувалися газовими лампами та свічками⁵². Зрозуміло, що система водопостачання в селі була відсутньою.

Радянізація не тільки призвела до зміни типу життя населення, а й позначилася на зовнішньому вигляді населених пунктів, невід'ємним атрибутом яких стали пам'ятники радянським героям. 11 грудня 1939 р. у Львові поряд із пам'ятником польському королю Яну Собеському було споруджено символ нової доби – монумент на честь Возз'єднання 17 вересня 1939 р. за проектом Дмитренка і Литвиненка. 20-метровий пам'ятник мав п'ятикутний постамент, на якому горизонтально лежала п'ятикутна зірка, на кожному зі зрізаних кутів якої розміщувалися 2-метрові картуші із цитатами конституції СРСР 1936 р., тексти Декларації Народних Зборів Західної України та постанови позачергової сесії Верховної Ради СРСР про включення Галичини до складу СРСР. Пізніше на честь першої річниці вступу радянських військ до Західної України (17 вересня 1940 р.) навпроти Оперного театру було закладено камінь під пам'ятник В.Леніну. Його мали завершити до 1942 р., але відкриття відбулось аж через 10 років⁵³. При вході до Стрийського парку знаходився пам'ятник Й.Сталіну⁵⁴. Пам'ятники В.Леніну протягом 1939–1941 рр. спорудили також у Золочеві, Бібрці та Радехові⁵⁵.

Зміни відбувалися не тільки в зовнішньому вигляді населених пунктів, а й у їхніх назвах. У Львові замість колишніх вулиць Чернецького, Сапіги, Собеського з'явилися Вокзальна, Радянська, Леніна тощо⁵⁶. У Станіславі передбачалося змінити назви 145 вулиць⁵⁷. З офіційних державних установ знімалися польські герби⁵⁸.

Одним із головних завдань роботи комунальних служб стала санітарна очистка міст. Із цією метою тимчасовими управліннями приймалося спеціальні законодавчі акти. Постанова "Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів" зобов'язувала: керівників підприємств, установ, приватних домовласників проводити своєчасне очищення дворів, садіб та вивозити з них сміття; дезінфікувати не менше як через день у період від 1 квітня до 15 жовтня подвірні саноб'єкти (вбиральні, помийні ями, ящик для сміття) 10-процентним розчином хлорки чи вапна. Передбачалося ліквідувати всі смітники в межах міст. У громадських місцях встановлювались ящики для сміття⁵⁹. Питанням очищення тротуарних доріжок займалися не дорожні служби, а власники житлових приміщень, до яких вони прилягали. Необхідністю стало прибирання тротуарів (літом до 7 год., а зимою – до 8 год. ранку). Крім того, у теплі пори року передбачалося поливання їх водою (між 8–10 і 14–16 год.)⁶⁰. Узимку й навесні обов'язком кожного домовласника було очищення прилеглої до його будинку ділянки від снігу⁶¹. Окрім вимог щодо прибирання постанови такого типу часто містили і ряд заборон. Зокрема, не дозволялося залишати на тротуарах сміття, виставляти тару і, що найбільш цікаво, їздити велосипедами або іншим транспортом. Власникам квартир у багатоповерхівках заборонялося зберігати на балконах речі домашнього вжитку, розвішувати одяг тощо. У випадку невиконання вказаних вимог стягувався штраф у розмірі 100 крб⁶².

Змінилася ситуація у сфері медичного обслуговування населення. У перші дні після приходу Червоної Армії медико-санітарні підрозділи військових частин надавали допомогу органам влади Західної України в організації нових медичних закладів: створювали пункти невідкладної медичної допомоги, центри по боротьбі з епідеміями та інфекційними хворобами. Наприкінці 1939 р. і на початку 1940 р. замість тимчасових пунктів невідкладної медичної допомоги було організовано стаціонарні лікувальні та профілактичні заклади⁶³.

Характерними рисами системи охорони здоров'я стали безплатна медична допомога та зростання чисельності стаціонарних закладів. Після встановлення нової влади всі колишні працівники сфери медичного обслуговування змушені були стати на державний облік. Приватна лікарська практика заборонялася⁶⁴.

Медицина галузь отримала низку позитивних змін. Якщо раніше в багатьох місцевостях отримати медичну допомогу було важко (у Західній Україні працювало лише 78 лікарень і 160 поліклінік та амбулаторій⁶⁵), то з приходом радянської влади швидко зросла чисельність стаціонарних медичних закладів. Часто вони відкривались у конфіскованих у поляків приміщеннях. Наприклад, у містечку Грималів Скалатського повіту Тернопільської області, у будинку колишнього панського палацу розпочала роботу нова поліклініка⁶⁶. В іншому селі Тернопільщини – Скоморохах – у палаці поміщика устаткували дитячий туберкульозний санаторій⁶⁷.

Медичні заклади передовсім відкривалися в обласних центрах. У перші дні після встановлення радянської влади у Львові розпочали роботу 9 поліклінік, інфекційна лікарня, 10 пунктів для здійснення щеплень проти дизентерії і тифу⁶⁸. У Тернополі функціонувало 15 лікарняних закладів. Зокрема, було переобладнано 3 поліклініки, стоматологічну лікарню, туберкульозний диспансер, створено спеціальний заклад “Шкільна гігієна”⁶⁹. Розпочала роботу молочна кухня для немовлят⁷⁰. Упродовж перших місяців існування радянської влади в Станіславі відкриті міська поліклініка з 8 відділеннями та обласний протитуберкульозний диспансер.

Станом на травень 1940 р., видатки на охорону здоров’я забезпечували утримання 11 393 ліжок у міських лікарнях, клініках і родильних будинках, 2 690 ліжок по селах, 332 фельдшерських, 172 фельдшерсько-акушерських та 387 акушерських пункти⁷¹. На червень 1941 р. у межах Галичини функціонувало 340 лікарень на 17 тис. ліжок, понад 700 амбулаторій, 900 фельдшерсько-акушерських пунктів, де працювало майже 5 тис. лікарів і понад 10, 5 тис. осіб із середньою медичною освітою⁷².

Радянська влада підтримувала функціонування розгалуженої системи курортних закладів краю. На території Станіславської області на початку 1940 р. діяло 11 курортів: у Деятині, Дорі, Яремчі, Микуличині, Татарові, Косові та ін. населених пунктах⁷³. У Ворохті (Станіславська обл.) і Брюховичах (Львівська обл.) існували санаторії для хворих на туберкульоз⁷⁴. З 1940 р. почали працювати курорти в Трускавці, Моршині, Великому Любіні та Славському⁷⁵. Вартість путівок становила від 817 до 915 крб⁷⁶.

Поряд із відкриттям стаціонарних медичних закладів зростала також чисельність аптек. Наприклад, у Львівській області станом на червень 1940 р. нараховувалося 118 аптек, 52 з яких працювали в районних центрах і селах. Діяло довідкове бюро, де можна було отримати інформацію про потрібні ліки⁷⁷. До 10 березня налагодили роботу аптеки Станіслава⁷⁸. У містах створювалися магазини дезінфекційних засобів, в асортименті товарів яких були вапно, сірка, формалін, нафталін тощо⁷⁹. Функціонували також ветеринарні аптеки.

Таким чином, запровадження радянської системи господарювання супроводжувалося погіршенням матеріального становища польського населення Галичини. Це проявлялося насамперед у конфіскації житлових приміщень та інших закладів комунального господарства. Постійний дефіцит на продукти харчування призвів до формування одноманітного раціону, а подекуди й голоду. Єдині позитивні зрушення мали місце у сферах охорони здоров’я та соціального забезпечення.

1. Mazur G. Pokucie w latach Drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia / G. Mazur. – Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – 208 s.
2. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 (“Zachodnia Ukraina” i “Zachodnia Białoruś”) / W. Bonusiak. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 474 s.
3. Glowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941) / A. Glowacki. – Łódź, 1998. – 695 s.
4. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000.
5. Wirski S. Polityka ZSRR wobec ziem polskich (1939–1941), z. 4 / S. Wirski // Instytut Europy Wschodniej. – Warszawa, 1985. – 287 s.
6. Лемко І. Львів повсякденний (1939–1941) / І. Лемко, В. Михалик. – Львів : Априорі, 2010. – 240 с.
7. Біржа праці // Вільна Україна. – 1939. – № 44. – 15 лист. – С. 4.
8. Ліквідація безробіття // Вільна Україна. – 1939. – № 63. – 9 груд. – С. 4.
9. Mańkowski I. Likwidacja Giełdy Pracy / I. Mańkowski // Czerwony sztandar. – 1940. – № 123. – 18 lut. – S. 4.
10. Ліквідується безробіття // Вільне життя. – 1939. – № 41. – 22 лист. – С. 4.

11. Bonusiak W. Op. cit. – S. 272.
12. Лемко І. Назв. праця. – С. 27.
13. Постанова Станіславського Обласного Виконавчого Комітету від 28 червня 1940 р. “Про реалізацію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р.” // Червоний прапор. – 1940. – № 151. – 6 лип. – С. 2.
14. Суд над порушниками трудової дисципліни // Червоний прапор. – 1940. – № 164. – 21 лип. – С. 2.
15. За прогул – 6 місяців поправно-трудова робота // Вільна Україна. – 1940. – № 260. – 2 серп. – С. 6.
16. Лемко І. Назв. праця. – С. 27.
17. Півоварчук В. Західноукраїнське суспільство і соціальна політика сталінського режиму: запровадження радянської моделі у соціально-побутовій сфері / В. Півоварчук // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 5–9.
18. Glowacki A. Op. cit. – S. 456.
19. Bonusiak W. Op. cit. – S. 277.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 220, оп. 1, спр. 421, арк. 14–17.
21. Wirski S. Op. cit. – S. 172.
22. Bonusiak W. Op. cit. – S. 277.
23. Гуменюк О. Зміни у побуті західноукраїнського населення (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / О. Гуменюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 22. – Рівне : РДГУ, 2011. – С. 81.
24. Колесніченко П. Будинки для стариків / П. Колесніченко // Вільна Україна. – 1940. – № 157. – 30 бер. – С. 6.
25. З доповідної записки відділу шкіл ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку про відновлення роботи закладів народної освіти в західних областях Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 126.
26. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 16715/1 : “Wiadomości i ploteczki w roku 1939 w Stanisławowie” : Dziennik Katarzyny Kazimierzczak. 23 VIII 1939–14 IV 1941, k. 71.
27. Ibid, k. 95.
28. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 284.
29. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 1-П, оп.1, спр. 20, арк. 45.
30. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 5.
31. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західних землях: 30–50 роки ХХ століття (історико-політичний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надтир’я, 1995. – 176 с.
32. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 321 с.
33. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 2, арк. 16.
34. ЦДІАЛ України, ф. 859, оп. 1, спр. 10, арк. 38.
35. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 5–6.
36. Jędryk V. Moje dzieje [Електронний ресурс] / В. Jędryk. – Режим доступу : http://stanislawow.net/wspomnienia/jedryk_dzieje.htm.
37. Bonusiak W. Kto zabił profesorów lwowskich / W. Bonusiak. – Rzeszów : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – S. 11.
38. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 6.
39. Dabulewicz-Rutkowska J. Poezja, proza i dramat pamiętnik nastolatki: Lwów 1939–1941 / J. Dabulewicz-Rutkowska. – Wrocław : W Kolorach Tęczy, 1998. – S. 47.
40. Olszański T. Kresy kresów – Stanisławów / T. Olszański. – Warszawa : Iskry, 2008. – S. 93.
41. Дільничі комітети в Тернополі // Вільне життя. – 1939. – № 55. – 10 груд. – С. 4.
42. З доповіді народного комісара фінансів УРСР М. А. Курача на IV сесії Верховної ради УРСР про фінансування народного господарства західних областей Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 66.
43. Постачання міста газом // Вільна Україна. – 1940. – № 133. – 3 бер. – С. 6.
44. Miejski Wydział Ochrony Zdrowia miasta Lwowa // Czerwony sztandar. – 1940. – № 278. – 21 sierpn. – S. 6.
45. Забезпечення трудящих електроенергією // Вільна Україна. – 1940. – № 177. – 23 квіт. – С. 6.
46. Впорядкування райцентрів // Вільна Україна. – 1940. – № 268. – 11 серп. – С. 6.

47. Розширення електросітки // Вільна Україна. – 1940. – № 10. – 12 січ. – С. 2.
48. Mańkowski I. Nowa taryfa gazowa / I. Mańkowski // Czerwony sztandar. – 1940. – № 145. – 16 mar. – S. 4.
49. Держархів Івано-Франківської обл, ф. П-1, оп. 1, спр. 25, арк. 164.
50. Вільна Україна. – 1940. – № 288. – 4 вер. – С. 6.
51. Перші електричні лампочки в селі // Вільне життя. – 1939. – № 37. – 17 лист. – С. 4.
52. Спогади жительки с. Назавизів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. Балацко (Івасик) Емілії Петрівни.
53. Лемко І. Назв. праця. – С. 13–14.
54. We Lwowie i obwodzie // Czerwony sztandar. – 1940. – № 283. – 27 sierp. – S. 6.
55. Відкриття пам'ятників Леніну // Вільна Україна. – 1940. – № 301. – 19 вер. – С. 6.
56. Постанова Львівської міської ради від 22. 07. 1940 р. // Вільна Україна. – 1940. – № 253. – 25 лип. – С. 6.
57. Держархів Івано-Франківської обл, ф. 1-П, оп. 1, спр. 26, арк. 31.
58. Skrzypek S. We Lwowie pod okupacją sowiecką / S. Skrzypek // Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941) / wstęp i redakcja Tomasz Bereza ; wybór i opracowanie Tomasz Bereza, – Rzeszów : Instytut pamięci narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2006. – S. 174.
59. Держархів Івано-Франківської обл, ф. 1-П, оп. 1, спр. 32, арк. 110–111.
60. Обов'язкова постанова № 7 Львівської міської ради від 28 березня 1940 року “Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів” // Вільна Україна. – 1940. – № 175. – 21 квіт. – С. 6.
61. Постанова Львівської міськради “Про очистку вулиць та дахів будинків від снігу та льоду” // Вільна Україна. – 1940. – № 91. – 11 січ. – С. 6.
62. Обов'язкова постанова № 7 Львівської міської ради від 28 березня 1940 року “Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів” // Вільна Україна. – 1940. – № 175. – 21 квіт. – С. 6.
63. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 8.
64. Rejestracja wszystkich pracowników medycznych i weterynaryjnych // Czerwony sztandar. – 1940. – № 218. – 9 czerw. – S. 4.
65. З резолюції пленуму ЦК КП(б)У “Про роботу Львівського та Ровенського обкомів КП(б)У” про успіхи соціалістичного будівництва в західних областях Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 73.
66. Піклування про охорону здоров'я // Вільне життя. – 1939. – № 49. – 2 груд. – С. 4.
67. Грінберх А. Люди – найцінніший капітал / А. Грінберх // Вільне життя. – 1939. – № 25. – 1 лист. – С. 4.
68. 9 нових поліклінік // Вільна Україна. – 1939. – № 327. – 27 жовт. – С. 4.
69. Грінберх А. Назв. праця. – С. 4.
70. Об'ява Тимчасового Управління м. Тернополя // Вільне життя. – 1939. – № 1. – 3 жовт. – С. 4.
71. З доповіді народного комісара фінансів УРСР М. А. Курача на IV сесії Верховної ради УРСР про фінансування народного господарства західних областей Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 65.
72. Гуменюк О. Назв. праця. – С. 81.
73. Держархів Івано-Франківської обл, ф. 1-П, оп. 1, спр. 27, арк. 34.
74. Санаторій для дітей // Вільна Україна. – 1940. – № 92. – 12 січ. – С. 6.
75. На курортах Західних областей // Вільна Україна. – 1940. – № 122. – 18 лют. – С. 6.
76. Путьовки до Моршина, Трускавця та Ворохти // Вільна Україна. – 1940. – № 185. – 5 трав. – С. 6.
77. Відкриття нових аптек // Вільна Україна. – 1940. – № 215. – 10 черв. – С. 6.
78. Держархів Івано-Франківської обл, ф. 1-П, оп. 1, спр. 26, арк. 49.
79. Магазины дезинфекционных засобів // Вільна Україна. – 1940. – № 194. – 16 трав. – С. 6.

В статтє осуцествлен анализ условий материально-бытовой жизни польского населения Галиции в 1939–1941 гг. Прослежено влияние политики национализации на изменения экономического и социального характера. Особое внимание уделено описанию жилищных условий как городского, так и сельского населения, а также работе служб и учреждений коммунального хозяйства. Отдельным аспектом исследования является рассмотрение сфер трудоустройства, пенсионного и социального обеспечения и медицинского обслуживания.

Ключевые слова: польское население, Галичина, советизация, повседневная и материально-бытовая жизнь.

The article analyzes the conditions of material and domestic life of the Polish population of Galicia 1939–1941. The impact of the policies of nationalization on changes in economic and social character are shown. Special attention is given to the description of housing conditions of both urban and rural populations, and the working conditions of facilities. Other aspects of the study include the areas of employment, pension, social security and health care.

Keywords: *the Poles, Galicia, Sovietization, material and domestic life.*

УДК 94(477)“1939–1941”

Микола ВІТЕНКО

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.)

У статті аналізуються причини та початковий етап колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., а також висвітлюються основні соціальні зміни в середовищі українського селянства. Детально характеризуються методи економічного та позаекономічного примусу селян Галичини та Волині до вступу в колгоспи, а також заохочення до співпраці з радянською владою. Автор намагається окреслити коло проблем, що потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: *колективізація, колгоспи, західноукраїнські землі, “золотий вересень”, радянізація.*

Усі ми є свідками важливих історичних процесів, які відбуваються в сучасній Україні й супроводжуються гострою політичною боротьбою. Серед проблем, які постали перед українською владою в 90-х рр. ХХ ст., одне із чільних місць посідає так зване “аграрне питання”. Воно полягає в тому, щоб шляхом реформування колгоспів у приватні, фермерські, кооперативні господарства чи латифундії зробити сільське господарство рентабельним й ефективним. Процес, зворотний до колективізації, особливо активно розпочався в листопаді – грудні 1999 р. і пов’язаний з низкою указів Президента України Л.Д.Кучми. Найбільш активно він відбувався насамперед у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій і ряді інших областей, розташованих на заході держави. У зв’язку із цим, особливо актуальним є дослідження процесів колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., які й зумовили ту ситуацію, що є сьогодні в сільському господарстві, і сприяли значною мірою появі кризових явищ на селі.

Метою публікації є вивчення передумов, причин, ходу та наслідків колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.

Аграрні перетворення, здійснювані в західних областях УРСР у 1944–1947 рр., були об’єктом досліджень небагатьох українських науковців. Серед них можна виокремити М.Ковалю, Б.Кравченка¹ та інших. Варто зауважити, що окремі історики вивчали депортаційні процеси в регіоні, боротьбу УПА, але майже не пов’язували свої дослідження з проведенням колективізації². Поодиноким винятком є докторська дисертація М.Сеньків³, яка, однак, не повністю розкриває процеси колективізації західноукраїнських земель.

Не залишилися поза увагою вчених й інші аспекти історії регіону, які до певної міри торкаються цієї проблеми. Так, зокрема, дослідники А.Авторханов, І.Винниченко, І.Волков, Ю.Курносів, М.Поліковський⁴ займалися вивченням питань депортації українців із західних областей УРСР у 40–50-х рр. ХХ ст., проблемою політичного терору московського уряду й Компартії щодо українців. Українські дослідники з діаспори М.Рудницька та Л.Лисенко спробували довести у своїх працях нерентабельність колективної форми господарювання на землі, указати на економічні фактори тиску радянського уряду на селян з метою прискорення темпів колективізації⁵. Проблему нерентабельності колгоспів показав у своїх працях й англійський